

PER A UNA CRONOLOGIA DELS SIRVENTESOS DE CERVERÍ DE GIRONA

El propòsit d'aquest treball és donar un marc de referència en el qual poder estudiar i editar els sirventesos conservats entre l'extensíssima obra del trobador català Cerverí de Girona. Agraïxo als editors la invitació a col·laborar en aquest volum en homenatge a Martí de Riquer amb un treball sobre els sirventesos de Cerverí, perquè em semblen un dels millors exemples per comprendre les dificultats que afrontava la seva edició del 1947 i la seva intuïció extraordinària a l'hora de superar-les. Intento continuar aquí la línia iniciada per Riquer tant a les notes de l'edició com al seu article «Para la cronología del trovador Cerverí»,¹ per mirar d'entendre què diu realment cada poema i de situar-lo en el seu context. Sovint no és un objectiu fàcil.

EL CORPUS DE SIRVENTESOS DE CERVERÍ

Al corpus de Cerverí només deu poemes, tots copiats únicament al cançoner *Sg* (Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 146), reben la denominació de *sirventes* (en dos casos en la forma mig sirventès i, en un, sirventès-dansa). El cançoner els copia agrupats en dos blocs, amb l'excepció del sirventès-dansa, que s'inclou entre les peces de dansa, en el següent ordre:²

1. Martí de Riquer, *Obras completas del trovador Cerverí de Girona*, Barcelona, Instituto Español de Estudios Mediterráneos, 1947, i Martí de Riquer, «Para la cronología del trovador Cerverí», dins *Estudios dedicados a Menéndez Pidal*, III, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1952, pàgs. 361-412.

2. L'ordre del manuscrit *Sg* correspon amb el de l'edició de Coromines (Cerverí de Girona, *Lírica*, ed. Joan Coromines, 2 vols, Barcelona, Curial, 1988) i el de la meua edició en curs, consultable a <www.narpan.net>. Entre parèntesis anoto la numeració dels poemes a l'edició de Martí de Riquer, *Obras completas*.

(precedits del <i>Libel</i> i l' <i>Acuyndamen</i>)
35 (36). <i>Sirventes</i> , «Pus li rey laxon la ley»
36 (35). <i>Sirventes</i> , «Hom no pot far sirventes mas sirven»
80 (37). <i>Mig sirventes</i> , «Can aug en cort critz e mazans e brutz»
81 (34). <i>Serventes</i> , «En breu sazo aura·l jorn pretentori»
82 (38). <i>Mig serventes</i> , «No·m pusch de xantar retenir»
83 (31). <i>Serventes</i> , «Ara·m luyn a joy e chan»
84 (33). <i>Serventes</i> , «Voletz aver be lau entre·ls valens?»
85 (30). <i>Sirventes</i> , «Trop m'enug de cortz anar»
86 (32). <i>Sirventes</i> , «Juglar, prec vos, ans que mortz vos aucia» (seguits de les <i>pastorelas</i>).
98 (7). <i>Sirventes dança d'en Cerveri</i> , «Tant ay e·l cor d'alegrança» (a l'interior d'un grup de peces de dansa)

Alguns d'aquests sirventesos han estat analitzats individualment, però no s'han estudiat mai com a grup. Són poemes extremament difícils d'entendre per al lector modern, que la crítica (qui firma inclosa) ha tendit a analitzar diluïts en el gruix de poesia política i moral, perquè a primer cop d'ull semblen poemes de caire més aviat moral, amb reformulacions de llocs comuns doctrinals i amb algun referent polític.³ Fins ara, tots els estudis han negligit, però, dos dels factors que poden ajudar a entendre aquest conjunt de poemes: la tria del gènere sirventès com a vehicle d'aquestes peces polítiques concretes i les referències recurrents que ens conviden a llegir-los els uns a

3. Martí de Riquer va estudiar «Pus li rey laxon la ley» en el context d'un cicle de poemes que reclamen l'alliberament d'Enric de Castella (Martí de Riquer, «El significado politico del sirventese provenzale», dins *Concetto, storia, miti e immagini del medio evo*, ed. Vittore Branca, Florència, Sansoni, 1973, pàgs. 287-309; un argument després reprès per Martin Aurell, *La vielle et l'épée: Troubadours et politique en Provence au XIIIe siècle*, Paris, Aubier, 1989); Vicenç Beltran va suggerir una datació amb el consegüent rerefons històric per a «Hom no pot far sirventes mas sirven» (Vicenç Beltran, «L'infant Pere, Cerverí de Girona i Pero Mafaldo», *Studi mediolatini e volgari*, 39, 1993, pàgs. 9-31; ara a Vicenç Beltran, *La corte de Babel: lenguas, poética y política en la España del siglo XIII*, Madrid, Gredos, 2005); un tercer, «En breu sazo aura·l jorn pretentori», s'havia considerat sempre, en contra de la rúbrica de Sg, com una cançó de croada (vegeu, però, Miriam Cabré, «En breu sazo aura·l jorn pretentori (BdT 434a,20): Jaume I i Cerverí interpreten els fets de 1274», dins *Actes del X congrés de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval, Alacant, 2003*, ed. Rafael Alemany, Josep Lluís Martos i Josep Miquel Manzanaro, València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2005, pàgs. 453-468); «Ara·m luyn a joy e chan» ha estat la base per afirmar una suposada «independència moral» palesa a l'obra de Cerverí; i els dos últims, «Trop m'enug de cortz anar» i «Juglar, prec vos, ans que mortz vos aucia», són molt coneguts per les seves referències a la vida joglaresca.

llum dels altres.⁴ D'altra banda, les propostes de datació avançades fins ara situaven els sirventesos de Cerverí durant un gran lapse de temps, esglaonats al llarg de la seva producció. En canvi, el marc que proposo aquí per estudiar els sirventesos és el d'un grup compacte, fruit d'una tria deliberada de gènere i de recursos formals, una tria que respon a un context polític i literari específic.

Cal recordar que, en aquest cas, el terme gènere no indica una etiqueta imposada per comoditat del crític, ni fruit únicament de la codificació posterior de la tractadística. Ben al contrari, el sirventès és un gènere desenvolupat en uns paràmetres historioliteraris molt concrets, al qual el nostre trobador s'adhereix explícitament i que, per tant, ens ajuda a aclarir el sentit de la seva tria i dels seus poemes. No tenim només l'opinió de l'antígraf del cançoner Sg: hi ha referències internes al gènere en l'obra de Cerverí, que ens assegurin que el trobador tria i empra el gènere deliberadament. Ens ho fan evident les formulacions teòriques sobre el gènere a «Hom no pot far sirventes mas sirven», i la justificació que Cerverí presenta als dos mig sirventesos, i també al sirventès-dansa, sobre la gènesi d'aquestes variacions de la forma sirventès. La cohesió del grup es fa palesa també en una sèrie de motius recurrents, que analitzaré en un altre article, i en la cronologia: com voldria demostrar aquí, tot el grup es va compondre, sencer, en el marge de poc temps, mentre els esdeveniments que l'emmarquen tenien actualitat.

EL MODEL DE SIRVENTÈS

La tria del model té especial importància en el cas que ens ocupa perquè en optar per aquest gènere concret, el sirventès, Cerverí no s'està referint a la tradició satírica occitana en general. Només podem entendre la tria de Cerverí en el marc de la interpretació del sirventès segons el model de Bertran de Born, tal com recentment l'ha analitzat Stefano Asperti.⁵ Els sirventesos de Cerverí se situen en una línia assimilada formalment a la tradició trobadoresca culta (en contraposició als de Guillem de Berguedà que busquen la facilitat i la divulgació). Amb Bertran de Born, la poesia satírica es va inserir al cor del cànon poètic cortès de tradició trobadoresca: gràcies a la pràctica del *contrafactum* va col·locar la poesia d'actualitat al mateix nivell que l'expressió elevada de la lírica amorosa. Amb ell, el sirventès es consolida com el vehicle d'un discurs polític de to elevat on, mitjançant una tria textual molt característica, Bertran exalta les virtuts de la noblesa feudal, en el rerefons del que Asperti (manllevant

4. Sobretot, perquè encara no existia la nova perspectiva que donen a la gènesi i l'evolució del gènere sirventès els recents articles de Stefano Asperti: «Testi poetici volgari di propaganda politica (secoli XII e XIII)», dins *La propaganda politica nel basso Medioevo*, Spoleto, CISAM, 2002, pàgs. 533-559, i «L'eredità lirica di Bertran de Born», *Cultura Neolatina*, 64, 2004, 475-525.

5. Stefano Asperti, «L'eredità lirica», 475-525.

l'expressió de Mancini) descriu com a «escenografies bèl·liques». És a dir, les conegudes descripcions de l'eufòria i la confusió de la batalla, de les preparacions, del carnatge, els passatges que encara per al lector modern són els més memorables. Així, Bertran de Born obre la porta a una poesia política i d'actualitat, retòricament complexa, i amb una dignitat equiparable al corpus de tema amorós: un camí que seguiran nombrosos poetes de finals del segle XII i de tot el segle XIII. Asperti situa els dos moments àlgids del sirventès a l'entorn de la croada contra l'albigès i de les tensions amb els angevins. Són dos moments d'antifrancesisme, anticlericalisme i gibel·linisme.⁶

Allò que m'interessa remarcar ara d'aquest model és el moment històric a què apunta, però sobretot el tipus de registre formal i els avantatges que aquesta tria pot suposar per a Cerverí. Queden per investigar, en aquesta línia, els models formals que Cerverí hagi pogut imitar per bastir les seves peces, i el context literari on aquests models ens situarien.

EL MOMENT DE COMPOSICIÓ DELS SIRVENTESOS: 1269-75

Pel que fa al moment històric, l'antifrancesisme, l'anticlericalisme i el gibel·linisme on hem de situar els sirventesos de Cerverí pertanyen al període de 1269 a 1275, on es combinen aquests factors amb la rebel·lió de la noblesa catalana contra la corona. Per a l'infant Pere, protector de Cerverí a la casa reial, és un moment molt significatiu. He de subratllar aquí que, com vaig proposar fa uns anys, no es pot dir que Cerverí fos «trobador a les corts de Jaume I i Pere el Gran», sinó que des de l'inici de la seva relació amb la família reial està al servei de l'infant Pere.⁷ La lectura dels sirventesos ho confirma un cop més.

El període proposat com a marc cronològic del grup de sirventesos de Cerverí és decisiu per a la projecció política de l'infant Pere: el 1269 accedeix al càrrec de lloctinent del regne quan el seu pare s'embarca cap a la croada, un càrrec que continuarà ocupant durant dos anys i mig, malgrat el ràpid retorn de Jaume I. Durant aquests dos anys i mig tindrà actuacions de govern destacades, establirà contactes internacionals antiangevins i també entrarà en aliances i rivalitats amb la noblesa catalanoaragonesa. Resumeixo els fets, tots prou coneguts.⁸

6. Vegeu Stefano Asperti: «Testi poetici volgari di propaganda politica», pàgs. 542-559.

7. Vegeu Miriam Cabré, *Cerverí de Girona and his Poetic Traditions*, Londres, Tamesis, 1999, pàgs. 1-8, i també Miriam Cabré, «El trobador de Pere el Gran», *Mot so raso*, 4, 2005, pàgs. 59-68, per a una reconstrucció de la relació entre Cerverí i Pere el Gran.

8. Són encara imprescindibles els estudis de Ferran Soldevila: *Vida de Pere el Gran i d'Alfons el Liberal*, Barcelona, Aedos, 1963 i, sobretot, *Pere el Gran*, 2 vols., Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1995. Per a un panorama més detallat dels esdeveniments significatius a l'obra de Cerverí, amb referències bibliogràfiques, vegeu Miriam Cabré, *Cerverí de Girona*, i també Miriam Cabré, «En breu sazo aura'l jorn pretentori», pàgs. 453-468.

Es tracta del moment immediatament posterior a la derrota dels Hohensaufen a Sicília, que va quedar en mans de Carles d'Anjou, germà petit del rei Lluís de França. Aquesta campanya es va dur a terme amb la benedicció papal, sota el nom de croada, i va culminar, després de la mort de Manfred de Sicília (sogre de Pere), amb l'execució del jove Conradí, aspirant al tron sicilià, i amb l'empresonament d'Enric de Castella, que lluitava al seu bàndol. Són dos esdeveniments que tindran un gran ressò en la poesia dels trobadors, com va analitzar Martí de Riquer.⁹ És un moment de gran producció de propaganda antiangevina, fructífer en elements propicis a bastir la llegenda negra de Carles d'Anjou.¹⁰ Un dels episodis que hi van contribuir va ser la croada a Tunis del seu germà Lluís. El 1270, Lluís IX de França encapçalava una croada que acabaria amb la seva mort, tot just arribat a Tunis. Carles d'Anjou va negociar amb el soldà i va concloure l'expedició. I d'entre tots aquells que s'havien afegit a la croada del rei Lluís, només Eduard d'Anglaterra, llavors hereu a la corona, va prosseguir la primavera següent cap a Acre. Va tornar-ne al cap d'un any amb èxits militars moderats però amb una gran reputació com a cabdill croat.¹¹ Afe-gim-hi, durant aquests anys, un altre front de conflicte entre els angevins i la Corona d'Aragó i Anglaterra: un altre germà de Lluís IX, Alfons de Poitiers, s'havia casat amb l'hereva de Tolosa. A la seva mort, el 1271, l'infant Pere va voler reclamar els seus drets al comtat (amb l'oposició de Jaume I) i, paral·lelament, els advocats anglesos van iniciar un llarg procés legal per evitar que l'anexió de Tolosa a la corona francesa perjudicés els seus interessos a Gascunya. L'animadversió i les tensions antiangevines passen, doncs, en aquests anys per un moment àlgid, i així ho demostra el partit que en treu la literatura promoguda pels adversaris de Carles d'Anjou.

Dins de la Corona d'Aragó, la situació política no és gaire més tranquil·la. El 1269, en el moment que Pere accedeix a la lloctinència, una gran part de la noblesa s'ha alçat contra Jaume I a causa de la complicada herència del comtat d'Urgell després de la mort del bigam Àlvar. Pere fa de mediador en aquest conflicte, però aviat s'enfrontarà durament amb la noblesa. I, ja abans, amb el seu germà il·legítim Ferran Sanxis de Castro. Ferran, proper al seu pare, havia participat en la croada de Jaume I, però el seu vaixell sí que havia arribat a Acre. De tornada, va visitar Carles d'Anjou i va entrar al seu servei. Segons l'entorn de Pere (per exemple, segons la crònica de Desclot), Ferran va arribar a un acord amb Carles per assassinar Pere i accedir a la co-

9. Vegeu l'anàlisi del paper d'Enric de Castella en la lírica trobadoresca i en particular del grup de poemes entorn al seu empresonament a Martí de Riquer, «El significatò politico».

10. Per a un estudi detallat dels motius de la propaganda pro i antiangevina, vegeu Alessandro Barbero, *Il mito angioino nella cultura italiana e provenzale fra Duecento e Trecento*, Torí, Deputazione Subalpina di Storia Patria, 1983.

11. Vegeu, per exemple, Simon Lloyd, *English Society and the Crusade, 1216-1307*, Oxford, Clarendon, 1988, pàgs. 232-33. Crec que aquest és un factor important per entendre el protagonisme d'Eduard als sirventesos de Cerverí.

rona.¹² El resultat de l'enfrontament violent entre Ferran i Pere que es va succeir va ser la ruptura entre Jaume I i el seu hereu, entre abril de 1272 i desembre de 1273. Un cop rei i hereu reconciliats, Ferran es va convertir en el cap d'una nova rebel·lió de la noblesa que, en aquest cas, va tenir Pere com a adversari principal. El 1275 va morir ofegat al riu Cinca, per ordre de l'infant Pere, amb l'aprovació de Jaume I.¹³

L'ABAST DELS SIRVENTESOS ANTIANGEVINS

Aquests són els temes que trobarem al rerefons dels sirventesos de Cerverí. Com deia, per vehicular-los el trobador tria un model de poesia política de prestigi, el sirventès de registre formal elevat que havia consagrat Bertran de Born un segle abans i que altres trobadors, sobretot antiangevins, ja havien aprofitat. Cerverí n'utilitza al màxim el potencial de sàtira política, d'atac.

Vegem-ho al sirventès «En breu sazo aura'l jorn pretentori». És una peça formalment complicada, amb rimes difícils i sintaxi volgudament molt complexa. La crítica moderna l'ha interpretada com una cançó de croada a favor de l'empresa fallida de Jaume I el 1269, a la qual el trobador afegeix unes vagues consideracions sobre la decadència moral del món i de la noblesa. Recentment, però, he proposat de llegir-la a la llum dels esdeveniments que envolten el concili de Lió, el 1274, tal com Jaume I ens els relata al seu llibre.¹⁴ Resumeixo a continuació la lectura que resulta del sirventès de Cerverí en acarrar-lo al relat del Conqueridor: una clara denúncia de la corrupció moral d'un front antagònic compost pel papat, la noblesa catalanoaragonesa i, implícitament, Carles d'Anjou.

El *Llibre* de Jaume I (capítols 523-550) ens dona les claus per entendre els referents del sirventès de Cerverí. Segons el rei, durant el concili de Lió el papat va ser incapaç d'organitzar una croada i, en comptes d'acceptar la seva oferta com a cap croat, va voler cobrar-li un tribut. Al comportament papal, hi hem de sumar la revolta de la noblesa. En aquesta ocasió, Pere va actuar amb duresa en defensa dels interessos reials, i va aprofitar per intentar recuperar uns feus. Com a conseqüència, es va convertir en l'objectiu de la rancúnia dels revoltats, com ja ho era de la del seu germanastre Ferran Sanxis. Quan aquest va esdevenir cap de la noblesa revoltada, els dos fets aparentment inconnexos

12. Per aquest passatge i en general per al context polític comú a Cerverí i Desclot, vegeu Stefano Cingolani, *Historiografia, propaganda i comunicació al segle XIII: Bernat Desclot i les dues redaccions de la seva Crònica*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2006.

13. Segons el monarca explica al *Llibre dels feits*, al capítol 550. Les referències corresponen a *Llibre dels feits del rei en Jaume*, ed. Jordi Bruguera, 2 vols., Barcelona, Barcino (Els Nostres Clàssics, B10), 1991. Per a aquest passatge, II, pàgs. 378-379.

14. Vegeu Miriam Cabré, «En breu sazo aura'l jorn pretentori», pàgs. 453-468, on trobareu una edició i traducció del poema segons la interpretació que apunto aquí.

(corrupció del papat i revolta de la noblesa) es vinculen en la persona de Carles d'Anjou, afavorit pel papat i aliat de Ferran Sanxis.

Aquests són els fets i els seus protagonistes, tal com s'entenen a la cort catalanoaragonesa. Com els relata Cerverí? El seu sirventès presenta un to general de *contemptu mundi*, però una anàlisi més atenta dels elements emprats indica clarament cap on s'encamina el seu discurs: les consideracions morals es barregen amb motius manllevats de la predicació a favor de la croada i també de les crítiques a la gestió que en feien Església i noblesa. Sota el discurs moral, les acusacions s'acumulen: podem identificar fàcilment la jerarquia eclesiàstica, corrupta i avara, els fraus que propiciaven les croades, així com el perfeccionament gradual de la noblesa en la depravació (diu que *li croy baro* han assolit el cim dels fets vils, vv. 25-26) i el perfil d'aquell que els serveix de model. Es tracta d'un nou cap, que Cerverí compara amb un corsari, i que hem d'identificar amb Carles d'Anjou (vv. 33-34). Com a contrapartida d'aquest fals croat i fals rei, Cerverí ens presenta Jaume, descrit com heroïc cabdill croat, única esperança de la cristiandat, si no fos que l'economia catalanoaragonesa no li permet dur a terme allò que els reis més rics negligeixen: la recuperació de Terra Santa.

Els enemics identificats, però, són els de Pere, curiosament absent fins i tot de la *tornada*. Així, doncs, amb l'excusa de la croada i aprofitant tant motius de la predicació de croada com de la literatura antiangevina, Cerverí denigra, en una cadena ben travada, tots els enemics de Pere, emparant-se en els arguments morals, la retòrica antiangevina, els dubtes sobre la gestió de les croades, i el zel croat indubtable de Jaume I. El model de Bertran de Born, que a l'època de Cerverí ja estava totalment establert com a sirventès canònic, justifica la forma triada, i els seus epígons, alguns dels motius. Així, sense recórrer al préstec directe, el filó bornià, tria obligada per als trobadors del XIII, proporciona a Cerverí un antecedent per a l'ús antiangeví dels sirventesos.

I aquest no és en absolut un cas únic: la resta de sirventesos de Cerverí també prenen sentit quan els analitzem com a seguidors d'aquest model concret de sirventès, que en justifica la complexitat formal i que apunta a uns significats polítics. Aquesta forma permet entendre que Cerverí opti per uns sirventesos formalment complexos, que per a nosaltres resulten obscurs, però que per als contemporanis devien ser d'una claredat meridiana pel que fa al contingut. Per a un públic que, majoritàriament, com assenyala Asperti, són els «convertits», la dificultat formal no devia suposar cap barrera per accedir al contingut. I, en canvi, la forma elevada permet inserir el contingut dins l'univers cortès alhora que el dignifica, com ho fan també els arguments de tall doctrinal que Cerverí manipula per fer el seu discurs moralment irrefutable. És una tria formal que impedeix de menystenir el contingut com un mer libel. En certa manera, podríem dir que Cerverí adopta deliberadament el model de Bertran de Born, però que els seus objectius de sàtira i atac dels enemics de Pere són assimilables

a les intencions de Guillem de Berguedà (com és també el cas dels trobadors militants antiangevins en major o menor grau).

D'entre els sirventesos de Cerverí, crec que n'hi uns quants que responen al mateix context històric que he descrit per a «En breu sazo aura'l jorn pre-tentori», el dels anys 1274-75: el *Sirventes dansa de Cerverí* i, naturalment, «Ara-m luyn a joy e chan» que, com espero demostrar en un altre treball, no denuncia sinó que justifica l'execució de Ferran Sanxis de Castro a mans de l'infant Pere. I també em sembla (tot i que queden alguns referents històrics per justificar) que correspon a aquest moment de tensió amb la noblesa el mig sirventès «Can aug en cort critz e mazans e brutz». Destaco ara aquesta peça perquè és aquí on veiem amb més claredat tant que el model triat és en última instància d'inspiració volgudament borniana com l'acritud que pot contenir en mans dels poetes partisans. Amb el seu mig sirventès, Cerverí respon a un violent sirventès del trobador Bernart de Rovenac contra l'infant Pere.¹⁵ Tant a l'atac de Rovenac, com a la rèplica de Cerverí, trobem, ara sí, l'apologia de la guerra, l'evocació de les batalles campals, en resum «l'escenografia bèllica» que es va convertir en una mena de marca distintiva dels imitadors de Bertran de Born. Rovenac utilitza aquesta escenografia, ja integrada en el si de l'univers cortès per demostrar que Pere, botxí, deslleial i fals, no hi té un lloc reservat. Cerverí replica en el mateix to, adaptant, però, la imatgeria bèllica de Bertran de Born als esdeveniments contemporanis i fent befa del seu contrincant i dels adversaris de Pere. Diu, com és ben conegut, que envia un mig sirventès a Bernart perquè no és més que un mig joglar: «Si'n Roenach fay er meg serventes, / ben er razos, pus que meg joglar es» (vv. 37-38).

És més que possible que aquest no fos l'únic sirventès contra Pere durant aquest període turbulent. L'exemple de Bernart de Rovenac indica el grau de cruesa de les crítiques que devia rebre l'infant Pere, i explica així un dels temes recurrents en els sirventesos de Cerverí: l'existència de maldients, i les referències a d'«altres sirventesos» que cal ignorar, a malvats que volen perjudicar els bons a qualsevol preu.

MÉS ENLLÀ DE L'ANTIANGEVINISME: ALTRES SERVEIS DE CERVERÍ

Enmig d'aquestes veus mal intencionades, Cerverí s'autoerigeix com a l'àrbitre de la moral, com a veu que clama en el desert. N'és un exemple clar el sirventès «Hom no pot far sirventes mas sirven» (que reproduïxo en apèndix).¹⁶

15. Martí de Riquer, *Los trovadores*, 3 vols., Barcelona, Planeta, 1975, 1373-1375.

16. Inclòc en apèndix la meua edició de treball (on incorporo l'esmena de Vicenç Beltran, «L'infant Pere», que permet datar el poema), acompanyada d'una traducció, per tal de facilitar la lectura del comentari que segueix. Podreu consultar la versió anotada en un treball en preparació

He esmentat abans l'interès obvi d'aquesta peça per al tema en estudi, ja que reflexiona sobre el gènere mateix, assegurant-nos que el trobador el considera com a tal i en fa un ús conscient. No s'acaba aquí, però, allò que aquest poema ens pot revelar sobre el conjunt dels sirventesos de Cerverí.

La peça s'ha llegit, igual que molts sirventesos de Cerverí, com una reflexió moral i, en aquest cas, també poètica. A la primera estrofa, el trobador ens informa sobre la naturalesa del sirventès: només el pot compondre un servidor en acte de servei. Aquest concepte, basat en l'etimologia que atribueix al terme, es glossa i elabora amb altres exemples etimològics. En la teoria medieval, l'etimologia podia ser un camí per descobrir l'essència de les coses, abans que el pecat de l'home les corrompés, igual que va corrompre la seva parla. Descobrir l'etimologia d'un mot, per tant, és un camí de saviesa, però també una guia moral: com que l'etimologia ens descobreix l'essència amagada de les coses abans del pecat humà, també ens descobreix el camí que cada cosa ha de seguir en un món moralment pur. En el nostre cas, el servidor ha de servir, o abandonar el seu nom.¹⁷

A la segona estrofa, Cerverí s'autodefineix com a servidor, servidor del rei d'Aragó, al qual servirà amb un sirventès. El sirventès digne d'aquest nom ha d'amonestar els poderosos, però amb bones paraules. Així ho farà el de Cerverí, però ens informa que altres sirventesos, que no mereixen el nom, estan plens de maledicència. La tercera estrofa desenvolupa el tema del servei a Déu, del qual fins i tot el rei és servidor. En aquest context de servei diví, queda clar que el bon servei ha de ser recompensat, i el mal servei, castigat, com exemplifiquen el Faraó i, implícitament, Moisès.¹⁸ Les reflexions sobre el servei s'amplien, a la quarta estrofa, a l'obligació de servir el proïsme. Cerverí glossa el concepte amb jocs de paraules sobre el servei i la recompensa, que conclouen que sempre és millor un servei doble que senzill, tant si la recompensa és proporcional com si no. La cinquena estrofa presenta un panorama moralment desolador. Tot el discurs teòric de Cerverí queda sense possibilitat d'aplicació perquè la humanitat està corrompuda, de tal manera que no es comportaria bé només que identifiqués allò que fa com a bo. Abruptament, les dues *tornadas* s'adrecen, en primer lloc a un grup de reis i nobles que garantirien la virtut si en tinguessin poder; i, en segon lloc, al rei Jaume, al qual Cerverí demana perdó pel sirventès, però li recomana com a antídote d'altres que no mereixen el nom.

Tot plegat fa l'efecte d'una reflexió del trobador sobre la seva pròpia poesia i aquella del seu entorn, una reflexió que aprofita per exhibir la seva habilitat per trobar referents de doctrina moral i bastir el seu discurs. Cerverí s'apropia el gènere, com hem vist, i el defineix en uns termes moralment

que analitza el conjunt dels sirventesos i a l'apartat monogràfic de Cerverí dins de l'espai Narpan <www.narpan.net>.

17. Miriam Cabré, *Cerverí de Girona*, pàgs. 95-121.

18. A Moisès i el Faraó es refereix «amduy som giren» del v. 20.

restrictius: ell és un servidor que serveix amb bons sirventesos i ens deixa la impressió que tota la resta no obtindrien el segell de qualitat. Està intentant mostrar-se com a poeta de rectitud moral i perícia retòrica inigualables? Segurament sí, i així va passar a la posteritat literària catalana. Però si aquest és l'únic objectiu del poema, per què hauria de demanar disculpes al rei?

Vicenç Beltran, gràcies a la identificació dels personatges de la *tornada*, va poder donar una datació precisa d'aquest poema, i el referent històric de les consideracions morals, sobretot de l'estrofa IV: les sis persones que Beltran identifica (l'infant Pere, Eduard d'Anglaterra, Alfons de Castella, el comte de Foix, Ramon de Cardona i Gastó de Béarn) tenen interessos comuns entre agost de 1271 i juny de 1272. A banda de les simpaties progibelines dels tres primers, l'infant Pere havia signat un pacte d'ajuda mútua amb diversos nobles catalans el 1269, entre ells els aquí esmentats, i tant Eduard com Pere com el comte de Foix sortien perjudicats de l'absorció de Tolosa per part de la corona francesa. Aquests esdeveniments ens ajuden a entendre per què Cerverí desenvolupa el tema del servei en termes que l'identifiquen amb el servei feudal: és el servei que els nobles devien a Pere i que no es va arribar a materialitzar mai, perquè quan l'infant va voler reclamar Tolosa, el seu pare els va prohibir que l'ajudessin.¹⁹

Beltran argüeix que allò que al rei no li havia d'agradar sentir és la insinuació que els nobles haurien d'haver servit el seu hereu, a més d'haver-lo servit a ell: és a dir que havien de fer el doble servei que Cerverí lloa a l'estrofa IV Crec, però, que dins d'aquest context històric hi ha coses que Jaume devia tenir encara menys ganes d'escoltar i que fan adquirir un sentit encara més precís al sirventès, de manera que la tria de tots els elements queda justificada i, sobretot, els motius morals abandonen tota banalitat.

Dins del període de temps on les sis persones esmentades poden compartir una *tornada*, hi ha un moment essencial per entendre el poema: des d'abril de 1272, Pere ha caigut en desgràcia davant del rei, a conseqüència de les acusacions d'intent d'assassinat per part del seu germà Ferran Sanxis. Durant més d'un any, Pere viu apartat de la cort, sense càrrecs polítics, sense ingressos, amb la prohibició reial que ningú l'ajudi.²⁰ Aquest és, crec, el referent clau per entendre el poema: encara que hi hagi ressons d'altres esdeveniments, aquest és el que justifica la tria dels elements.

Tornem a llegir el poema sota aquesta llum. Cerverí comença, doncs, definint el gènere sirventès, que és el marc de les reflexions sobre el servei i també el vehicle del seu servei, com ens diu ell mateix. I si mira d'apropiar-se'l és perquè, com hem vist en el cas de Bernart de Rovenac, no és l'únic susceptible de fer sirventesos ni d'oferir serveis ni consells. N'hi ha d'altres que expressen

19. Vegeu Vicenç Beltran, «L'infant Pere», i Vicenç Beltran, *La corte de Babel*.

20. Ferran Soldevila, *Pere el Gran*, 2 vols., Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1995, I, pàgs. 315-348.

opinions completament contràries i perjudicials: per això els qualifica de maldients, maldients de Pere, hem d'entendre.

La pirotècnia etimològica, que tant cansa els lectors moderns, però que segurament impressionava i persuadia els medievals, assegura a Cerverí un cert prestigi com a possessor de la veritat i una autoritat moral per reforçar-la, fins i tot per fer-la incontestable. Un cop establert, doncs, que els sirventesos són un servei, que ell és un servidor i que n'hi ha d'altres que no saben o no volen servir, sinó que en maldir desserveixen, Cerverí continua amb el seu propi servei.

Les reflexions d'arrel agustiniana que structuren les dues estrofes següents no són casuals ni ocioses: ens evidencien que el rei també és un servidor i, per tant, subjecte a les mateixes normes en les quals Cerverí ha demostrat que és un expert. El rei, com a servidor, ha de servir Déu, i part de la seva obligació, a imatge divina, és recompensar els bons serveis i castigar els dolents. I hem d'entendre que s'ha equivocat: ha recompensat Ferran i ha castigat Pere, ha confós el Faraó i Moisès. Possiblement per culpa d'algun mal servidor, que en aconsellar-lo malament li ha fet un veritable desservei. Afortunadament, Cerverí, el servidor per excel·lència, l'avisarà en bones paraules que ha de fer més atenció a destriar els bons i mals serveis, aquells que actuen amb honor i aquells que fan ultratges. I fent això, tant si en rep recompensa com si no, Cerverí efectua un servei doble: un servei a Jaume i un servei a Pere. Perquè el servei doble és millor que el simple. És un acte absolutament necessari en els temps que corren, amb una cort plena de desservidors i un món tan corrupte que, si els homes es pensessin que jeure amb dones, robar, acaparar riqueses o menjar delicadeses fossin virtuts, deixarien de fer-ho immediatament. Fins i tot si ningú no li reconeix el mèrit, el bon servidor té l'obligació d'oferir aquest servei.

La primera *tornada* ens demostra que Pere té valedors, forma part d'una aliança progibellina (en contraposició implícita al proangeví Ferran), i que, si ells governessin, el món seria molt millor. La segona conclou el poema amb una endreça a Jaume: tot disculpant-se i amb bones paraules, Cerverí ha complert el seu deure de *castiar gen*. Implícitament, però amb claredat, ha fet avinent al rei que ha caigut en les mans dels maldients, corruptes, cobejosos, traïdors i mal ensenyats (un retrat dibuixat aquí a l'estrofa V en referència a la humanitat corrupta en general, però que a «En breu sazo aura'l jorn pretentori» s'aplica en termes molt semblants a la noblesa rebel), que ha cregut en les paraules dels seus desservidors. I que ha de rectificar, perquè la seva obligació és castigar el desservei i recompensar el servei. Per sort, Cerverí li ha indicat el camí, per substituir i desemascarar els falsos servidors, i si no parla més clar és perquè no pot.

Si aquesta lectura resulta convincent, hem passat d'una reflexió moral i metapoètica a major glòria del trobador (que també hi és!) a una reivindicació de la innocència de l'infant Pere, víctima de la corrupció i la maledicència de l'entorn de Jaume I, en les mans del qual està la possibilitat, i l'obligació moral, de redreçar l'error. En clau semblant, dins del mateix moment històric, crec

que hem de llegir els sirventesos «Pus li rey laxon la ley» i «Voletz aver be lau entre ls valens?». Tots comparteixen el registre formal, i amb excuses diferents (en el cas de «Pus li rey laxon la ley» l'alliberament d'Enric de Castella), presenten una aliança de caire antiangeví on participa Pere, protesten sobre la seva injusta situació, es queixen de les mancances dels reis i presenten, en canvi, a Pere com un futur gran governant.

PER A UNA PERIODITZACIÓ DE L'OBRA DE CERVERÍ

Dins d'aquest panorama dels sirventesos de Cerverí també hi poden entrar les dues peces sobre el tema de la joglaria, per acabar de donar la raó a l'autor de les rúbriques copiades a *Sg.* Tot i que en aquests dos sirventesos no hi ha referents històrics que permetin una datació, els podem trobar un lloc dins el cicle si tenim en compte el to del sirventès de Bertran de Rovenac, el paper que Cerverí assumeix a «Hom no pot far sirventes mas sirven» en la lectura que n'hem fet, i les referències sovintejades als maldients i els joglars com a enemics de Cerverí i de l'infant Pere a l'obra de Cerverí. Podria tractar-se de dos avisos més sobre el perill que representen aquells que malparlen de Pere a l'orella de Jaume. En un cas, a «Juglar, prec vos, ans que mortz vos aucia», Cerverí reprèn la veu del moralista per desacreditar els joglars, tot pintant-nos el seu ofici com una garantia de perdició, i els exhorta a abandonar-lo, a canviar de vida. En l'altre sirventès, «Trop m'enug de cortz anar», més ambigu, Cerverí es presenta ell mateix com a joglar. Un joglar fastiguejat de la mala vida (és a dir, l'oient ideal del sirventès que acabo de resumir), que aprofita per descriure la corrupció de la cort, on resulta obligat malparlar dels bons i lloar els malvats. Cerverí frisa per abandonar aquesta mala vida: només que el rei li ho permeti, donant-li l'oportunitat de fer una poesia moralment acceptable i, diu, no ja «sirventes de malmesclar» (v. 35). Potser Cerverí està representant aquí, encarnant, un dels autors dels sirventesos de «l'autri maldizen» (que maldien d'altri) que esmentava a «Hom no pot far sirventes mas sirven» (v. 12). Podria estar escenificant, en definitiva, el context corrupte on es creen les difamacions contra Pere. La situació descrita és la mateixa: una cort amb la necessitat urgent d'una reforma moral, perquè els valors estan totalment capgirats, on només la mentida i la calúnnia tenen públic. I és el rei Jaume qui té la possibilitat i la responsabilitat de restablir l'ordre moral a la cort.²¹

Voldria acabar amb una consideració que afecta el conjunt de l'obra de Cerverí i que es desprèn d'aquesta anàlisi dels seus sirventesos com un grup

21. Afino i aprofundeixo aquesta lectura a Miriam Cabré, *Cerverí de Girona: un trobador al servei del príncep*, Barcelona-Palma de Mallorca, Universitat de Barcelona-Universitat de les Illes Balears, en premsa.

compacte, on es repeteixen els motius i els objectius, amb varietat d'excuses temàtiques, emmarcats per un gènere de prestigi i compostos en un marge de temps limitat. Aquestes característiques dels sirventesos de Cerverí indiquen que el trobador, com demostra el seu ús d'altres gèneres, experimenta de manera deliberada en les tries formals i temàtiques que aplica a cada gènere, adaptant-los als seus propòsits i provant diverses possibilitats. I que aquesta experimentació es produeix en fases successives. Després de l'any 1276, quan Pere accedeix al tron, no s'ha conservat cap sirventès més. Trobem poemes amb temes morals i recursos semblants, però són *vers*; trobem referents polítics però, per exemple, en *pastorelas*; i sobretot no tornem a trobar aquesta intensitat en la justificació política sota cap gènere.

Crec que com confirma un cop més la lectura dels sirventesos, Cerverí no era «el trobador de Jaume I i Pere el Gran», sinó el trobador de Pere el Gran. El canvi principal després del moment de composició d'aquests sirventesos, el factor que en determina l'inici i el final, és la situació política de Pere el Gran: en aquests anys passa d'ocupar per primer cop la lloctinència a establir aliances, a barallar-se amb el seu germà, amb la noblesa, amb el seu pare i finalment a esdevenir rei. I aquest moment, decisiu en la carrera —per dir-ne d'alguna manera— de Pere, també ho és en la de Cerverí. Com hem vist, a la poesia de Cerverí, els interessos de tots dos estan inseparablement lligats i aquesta vinculació ofereix una clau de lectura per a tota l'obra de Cerverí i, espero, no només per completar-ne la cronologia sinó per caracteritzar-ne les fases de producció.²²

MIRIAM CABRÉ
Universitat de Girona

APÈNDIX

Sirventes

I

Hom no pot far sirventes mas sirven:
no pot sirvens desservir per razo,
ans deu servir sirvens tota sazo
e, si desserv, son nom pert de sirven;
e deu l'om dir per dreig, ez es sazoz, 5
deservidor: car, axí con dels pros

22. Vegeu-ne un primer esbós a Miriam Cabré, «El trobador de Pere el Gran», i també Miriam Cabré, *Cerverí de Girona*, en premsa.

nays proeza, ve servirs de sirven
e deservis, d'aycels que fan oltratge.

II

Eu soy sirvens e serviray breumens
d'un sirventes al bo rey d'Arago 10
ab motz plazens; car chan de plazer so
dreit sirventes, no l'autri mal dizen,
enans son be dessirventes dels bos.
Si voletez dir que chastio-ls baros 15
e-n valon may: chastiar deu hom gen
c'amoros ditz adoucix brau coratge.

III

Servir deu hom a Deu primeramen,
car Deus a faig tot quant es ne anc fo,
e ser sos sers e aucis Faraó,
qui-l deservic; e amduy son giren 20
que de servir ve gratz e gasardos,
e ant'e dans per mal far en perdos;
e, car le reys ser Deu, dic l'a presen
sirven d'onor, sitot s'es de paratge.

IV

Après deu hom servir a tota gen, 25
c'axí tenc eu tot servidor per bo;
e, si de totz no cobra gasardo,
us bos servitz per totz gasardo ren.
Pero no tenc home per cabalos
qui-s vol servir, si no ren per un dos: 30
car servicis senars leu romp e fen
e qui-l dobla a y trop bo usatge

V

Mas nos camjam be far per falimen
e cobeytat prendem per messio 35
e leyalta lexam per tracio
e franqueza per mal enseynamen,
car tant em tuit de falir coratyos
que si jazers de femna merce fos
ne tolr'avens, justars d'aur ne d'argen
ne gen manjars, tot nos fora salvatge. 40

VI

Si-l nostr'enfans, n'Ardoartz e n'Amfos
e-l coms de Foix e-n Ramon e-n Gastos
fossen eras en aytal estamen
con eu volgra, mays prezer'om paratge.

VII

Pel reys, si-l platz, me sia faitz perdos 45
d'est sirventes e pot lo be per dos
pendre d'altres c'an faitz man pauc saben
e parlara d'als sols no-n tenges gatge.

Ms: Sg -11 motz] moltz - 14 baros] baços - 16 amoros] amors - 19 e] es - 30 servicis] uicis - 34
prendem] prenden - 35 tracio] tracios - 42 Ramon e-n Gastos] R. Gastos - 44 om] on.

Traducció

I: Hom no pot fer un sirventès sinó servint: un servent no pot desservir, segons justícia, sinó que ha de servir sempre i, si desserveix, perd el seu nom de servent; i és just i oportú que hom li digui desservidor: perquè així com dels nobles neix noblesa, el servir prové de servent i el desservir, d'aquells que fan ultratge.

II: Jo sóc servent i serviré tot seguit amb un sirventès el bon rei d'Aragó, amb mots plaents; perquè els veritables sirventesos són cants de plaer, no els altres que maldiuem i que són més aviat autèntics dessirventesos per als bons. Si voleu dir que (els sirventesos) amonesten els barons, i que gràcies a això valen més: (jo us dic que) hom deu amonestar suaument, perquè els dits amorosos endolceixen l'ànim colèric.

III: Hom deu servir en primer lloc Déu, perquè Déu ha fet tot allò que és i que mai fou, i serveix els seus servidors i occí el Faraó, que el desserví; i tots dos garanteixen que de servir en resulta reconeixement i recompensa, i vergonya i dany de fer mal gratuïtament; i, com que el rei serveix Déu, l'anomeno obertament servent d'honor, encara que sigui d'alt llinatge.

IV: Després hom deu servir tothom, perquè així tinc per bo a tot servidor; i si no rep un guardó de tots, un bon servei dona guardó per tots. Però no tinc un home que vulgui servir per excel·lent, si dona un servei per dos, no un per dos: perquè el servei senzill fàcilment es trenca i s'esberla i, qui el dobla en fa molt bon ús.

V: Però nosaltres canviem el fer bé pel pecat, i preferim cobejança en comptes de despesa i abandonem la lleialtat per la traïció i la generositat per la mala educació, perquè tots tenim tal desig de pecar que, si jeure amb dona fos un mèrit, o robar diners, o acumular or i argent o menjar delicadeses, tot això ens semblaria desagradable.

VI: Si el nostre infant, n'Eduard i n'Alfons i el comte de Foix i en Ramon i en Gastó fossin ara en tal situació com jo voldria, hom preuria més la noblesa.

VII: Que el rei, si li plau, em perdoni aquest sirventès, i bé el pot prendre per dos dels altres que han fet molts que en saben poc; i parlaria d'altres coses si hom no m'hagués de desafiar.